

Slovenska literarna kultura v okviru Vzhodne Srednje Evrope: post-nacionalna perspektiva

John Neubauer in Marcel Cornis-Pope, ur. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. I–III.

Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins, 2004–2007.

Marijan Dovič

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 5, SI-1000 Ljubljana
marijan.dovic@zrc-sazu.si

V zadnjih desetletjih so se vrstile odmevne teoretske diskusije o pisanju literarnih zgodovin, ki so se – včasih zelo radikalno – lotile starejših konceptov, še bolj pa praks literarnega zgodovinopisja. V takšne diskusije so se dejavno vključevali tudi slovenski literarni znanstveniki, najbolj konsistentno bržkone s simpozijem in zbornikom *Kako pisati literarno zgodovino danes?* (2003), ki je pozneje izšel še v izpiljeni angleški različici *Writing Literary History*, s podnaslovom *Selected Perspectives from Central Europe* (2006). Teh diskusij ni mogoče na kratko povzeti ali jih reducirati na skupni imenovalec. Pač pa je hitro mogoče ugotoviti, da imamo teoretiziranja in kritike sicer v izobilju, medtem ko je praktičnih, kaj šele prepričljivih poskusov prenove ali »prepisa« literarnih zgodovin, ki bi se oprli na te kritike, izrazito malo.

Med takšne poskuse gotovo sodi *History of the literary cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*. Projekt, ki se bo v kratkem zaključil z zajetnim četrtnim zvezkom, poteka pod nadzorom Mednarodne zveze za primerjalno književnost (ICLA) in v okviru Koordinacijskega komiteja za Primerjalno zgodovino literatur v evropskih jezikih, vodita pa ga ugledna urednika Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Že zaradi velikopoteznosti si velja serijo podrobneje ogledati. V splošnem jo zaznamujeta dva ključna premika. Prvi je temeljita sprememba optike, ki jo zaznamuje zelo kritičen odnos do *nacionalističnih redukcij*, značilnih za tradicionalno literarno zgodovinopisje. Drugi pomemben premik je tendenca k *inoviranju kontekstualnega okvira*, v katerem se ta literarna zgodovina piše: tu ne gre le za tipičen kulturološki in literarnosociološki obrat, temveč tudi za daljnosežno prenovo prostorskega okvira.

Vpeljava koncepta Vzhodne Srednje Evrope¹ (VSE) se lahko sprva zdi arbitrarna ali celo nasilna, pa vendar se v samem poteku analize postopoma izkaže, da je vsaj toliko utemeljena kot kakšna druga prostorska raz-

mejevanja, recimo Vzhodna ali Srednja Evropa, »Mitteleuropa«, vplivno območje »habsburškega mita« in podobno, ki so močno odmevala tudi v slovenskem prostoru, tako v publicistiki kot v literarni vedi.² Še več, zdi se, da so se snovalci koncepta ravno na tej točki želeli *odmakniti* od prevladujočih prerekanj in skušali vzpostaviti povsem nov okvir. Za razliko od omenjenih pojmov je koncept VSE osvobojen »globinskih« duhovno-zgodovinskih in ideoloških konotacij, ne predpostavlja denimo povsem identičnih zgodovinskih izkušenj (in skupnega zgodovinskega spomina) tega kompleksnega prostora v zadnjih dveh stoletjih; na nek način skuša biti ne-esencialen. Zato tudi ne stremi k temu, da bi se predstavljal kot najboljši ali celo edini možen okvir, temveč skuša dokazati svojo legitimnost z rezultati raziskav.

Tu pa se izkaže, da VSE vendarle ni le poljuben geografski ali celo – če se spomnimo znamenite Handkejeve ironične opazke – »meteorološki« koncept. Tudi če so bile včasih *neposredne povezave* med posameznimi literaturami in kulturami v regiji šibke ali jih sploh ni bilo, ali pa so izmenjave potekale prek drugih, dominantnih kulturnih centrov (npr. nemških), so *strukturne analogije* med kulturami, ki so se razvijale v relativno ozkem pasu od Baltika do Sredozemlja, stisnjene med vplivni območji hegemonističnih ruske in nemške kulture, naravnost presenetljive. Ravno te analogije navsezadnje v zadostni meri upravičijo koncept VSE, ki na začetku morda deluje tuje; tujost postane celo prednost, kajti nov niz »začetnih razlikovanj« oblikuje novo opazovalno enoto in odpira možnosti novih spoznanj.

Če so v posameznih obdobjih heterogeno območje VSE zaznamovale različne politične silnice (od velikih imperijev do vladavine komunizma, ki je v zgodovinskem smislu celoten prostor verjetno najbolj povezala), je kot ključni združevalni element izpostavljen *vmesni položaj* med dvema hegemonističnima, dominantnima kulturama; gre za t. i. periferno vmesnost, ki je obenem spodbujala neposredni transfer in interference ter na drugi strani zbujala odpor do dominantnih kultur ter iskanje samobitnosti. Morda je ravno ta »stisnjenost« eden od razlogov, da je praktično v vseh kulturah tega prostora nacionalistična vloga literarnega zgodovinopisja še posebej poudarjena. Ni se težko strinjati z enim od urednikov, ko ta ugotavlja sledeče:

V devetnajstem in zgodnjem dvajsetem stoletju so se oddelki za nacionalne literature ustanavljali predvsem z namenom proizvajati literarne zgodovine, in te zgodovine niso postale le temelj za poučevanje te literature, temveč so postale samopodobe celotnih narodov. Prispevek literarnih zgodovin k 'družbeni konstrukciji realnosti' je bil precejšen. (Neubauer, *History* III, 345)

Neubauer poudari, da projekt stremi k opisu in analizi »skupnih zgodovinskih mehanizmov, ki so učinkovali na literature v tej regiji« (*History* III, 1). Ena izmed poudarjenih analogij je povezana z vznikom in zburjanjem *nacionalnih zavesti*, prek tega pa seveda z nacionalnimi literaturami in filologijami. Kakšni so bili v tem primeru »skupni mehanizmi«? Pesniki in filologi, ki so pogosto postali tudi politični vodje, so izumljali identiteto svojih ljudi predvsem s konstruiranjem *institucij* in značilnih *tekstov*. Ustanavljali so revije in časopise, založbe, kulturna društva, gledališča in opere, knjižnice, nacionalne akademije, univerzitetne stolice za nacionalne jezike in literature, ter vključevali domače literature v šolske učne načrte. Hkrati so obujali domače jezike, prevajali, zbirali in objavljali ustno slovstvo, pikolovsko urejali starejše tekste, pisali liriko, epe in zgodovinske fikcije, kanonizirali nacionalne pesnike in snovali literarne zgodovine.

Eden od neposrednih ciljev te zgodovine je seveda revizija tradicionalnih nacionalnih pogledov, njihova korekcija, premislek z druge plati. Pri tem je gotovo pomemben *kognitivni* vidik, spoznanje, da je ujetost literarnega zgodovinopisja v nacionalne matrice proizvajala redukcije in popačenja. Toda poleg obtožbe o »ne-resničnosti« v ozadju celotnega razmisleka deluje predvsem *etični naboj*, nek (postuliran) imperativ, ki terja temeljito revizijo anahronističnih nacionalnih samopodob v imenu njihove etične spornosti:

Nacionalne samopodobe zadnjih dveh stoletij je treba danes revidirati; ne le zaradi globalizacije ali evropske integracije, temveč predvsem zato, ker še vedno spodbujajo alienacijo, sovražnost in agresivnost tako do manjšin kot do sosednjih držav. (*History* III, 345)

Rečeno drugače, literarne zgodovine imajo pomemben delež pri nacionalizmi in nastajanju nacionalnih držav, s tem pa tudi pri manj prijetnih naslednjih teh procesov. Če potegnemo to implicitno analogijo do skrajnih konsekvenc, se prikaže neposredna povezava med (nacionalistično) humanistiko in denimo krvavimi balkanskimi morijami v devetdesetih letih. Ali drugače, identičnost priimkov Vuka in Radovana, dveh slavnih Karadžićev, se – ironično – dozdeva kot nekaj, kar presega raven golega naključja.

Če pustimo ob strani tako radikalne spekulacije, se je treba vprašati vsaj, kakšna je tista resnica literarne zgodovine širšega prostora, ki naj bi ostala skrita nacional(istič)nim pristopom? Iščemo jo lahko predvsem v večjezičnosti, multikulturalnosti, dialoški; pluralnem soobstoju različnih kulturnih skupnosti, ki je bila značilna za to prostrano območje in ki so jo nacionalistične unifikacije zadnjih dveh stoletij tlačile in včasih tudi pov-

sem potlačile.³ Kamor koli se obrnemo od Odese do Gdanska ali od Trsta do Rige, sledimo podobnim zgodbam z različnimi junaki. Osredotočenje na nacionalno identiteto, kulturo in literaturo je hkrati spodbujalo provincializem in netoleranco do tistih, ki niso sodili v »nacionalno telo«; in celo v značilno večjezičnih okoljih in mestih so izginile ne le manjšine, temveč hkrati z njimi tudi možnost multiplih etničnih in jezikovnih identitet. *Ingresima* literarna zgodovina, ki jo je Neubauer predlagal na lanskem ljubljanskem simpoziju o sodobni komparativistiki ob stoletnici Antona Ocvirka, se za razliko od nacionalnih pristopov osredotoča ravno na to sinhronost različnih kultur na istem prostoru, celo v istem mestu.

Ob doslej omenjenih izhodiščih projekta torej ni presenetljivo, da se prva knjiga tetralogije v veliki meri posveča zgodovinskim vprašanjem, strnjenim okrog nekaterih odločilnih časovnih vozlišč [temporal nodes], in da se pretežni del druge knjige ukvarja z mesti (in regijami) kot prizorišči hibridnih literarnih identitet in multikulturne produkcije. Na ta način se obravnave bližajo politični in kulturni zgodovini in med drugim pričajo o tem, kako globoko se je v literarne vede in komparativistiko usidral »kulturološki obrat«. Tudi tretja knjiga je bolj kot z literarnozgodovinske zasnovana z (literarno)sociološke perspektive, in šele napovedani zadnji zvezek se bo ukvarjal z običajnejšimi vidiki, a spet s precej izrazito socio-loško poanto.

Podobe slovenske literarne kulture

Takšna postavitev raziskovalnega okvira je gotovo produktivna za preučevanje literarnih kultur tega nehomogenega in težavnega območja. Koliko pa serija v resnici predstavlja kakovosten končni izdelek, je vsaj deloma odvisno tudi od odgovora na to, koliko je pregled »natančen«, v kakšni meri in kako zanesljivo vključuje in predstavlja (nacionalne) posameznosti. Kljub njegovi nadnacionalni zasnovi je torej povsem legitimno, če nas zanima, kako kvalitetno sta v celotnem okviru zastopani slovenska literatura in njena zgodovina. Pri tem seveda mimogrede tvegamo zdrs v perspektivo nacionalne literarne vede. Pred tako regresijo se moremo do neke mere zavarovati tako, da z enim očesom ves čas motrimo celoten (primerjalni) kontekst in šele od tod ocenjujemo posameznosti.

Oglejmo si torej nekaj temeljnih potez posameznih zvezkov in znotraj njih natančneje preučimo, kako sta zastopani slovenska literatura in zgodovina. Odgovor je mogoče iskati najprej v splošnih povzemajočih pregledih posameznih tematskih sklopov, zatem pa (le) še v prispevkih slovenskih avtorjev, kajti večina ostalih avtorjev specialističnih prispevkov ostaja

pretežno v nacionalnem horizontu oziroma ne referira na slovensko kulturo.⁴ Prvi zvezek je razdeljen v dva obsežna sklopa; prvi obdela »Vozlišča političnega časa«, in sicer tako, da se – želeč se izogniti razvojni teleologiji – iz bližnje preteklosti vrača v konec 18. stoletja. Kot vozlišča so upoštewane letnice 1989, 1956/1968, 1948, 1945, 1918, 1867/1878/1881, 1848, 1776/1789. Slovenska politika, kultura in literatura razen nekaj lapidarnih omemb niso posebej zastopane, kar je verjetno treba pripisati njihovi zanemarljivi (politični) teži. Vseeno se nekateri slovenski primeri prikažejo na površju v širšem jugoslovanskem kontekstu. V odličnem prispevku o travmah, ki so jo v jugoslovanski literarni kulturi zapustili pretresi v času konflikta med Titom in Stalinom leta 1948, Renata Jambrešić Kirin med drugim omenja ljubljanske »dachavske« procese, agitprop, Zihlerla in socialistični realizem, Torkarjevo *Umiranje na obroke*, Goli otok in Hofmanovo *Noč do jutra*, Jovanovičeve *Karamazove* in Zupanov *Levitan*.⁵

Tudi v drugem sklopu o »Zgodovinah literarne forme« se le redki pregledni članki dotaknejo slovenskega gradiva. Peter Krazstev v prispevku »Od modernizacije do modernistične literature« omenja slovensko revijalno prizorišče ob koncu 19. stoletja in poudari netipičnost ostre politične delitve. Oцени, da *Dom in svet* kljub konzervativni naravnosti solidno poroča o zunanjih tokovih (novosti sicer kritizira, a jih ne ignorira), da pa tudi liberalni *Ljubljanski zvon* ne promovira resnično modernističnega kozmopolitizma, kar je mogoče pripisati omejitvam nacionalistične perspektive (*History* I, 336).⁶ Če Krazstev v nadaljevanju razprave o impresionizmu omeni tudi Ketteja in Murna, pa Endre Bojtár v članku o avantgardah omenja denimo jugoslovanske zenitiste in med ekspresionisti in postsymbolisti tudi Ivana Cankarja, povsem pa prezre slovenske avantgardistične pojave; tako ne omenja ne Podbevška v pasusu o futurizmu ne Kosovela v sklopu konstruktivizma ali kje drugje. Pač pa naslednji razdelek o zgodovinskem romanu prinese prvo res »slovensko« študijo. V prispevku »Zgodovinski roman v slovenski literaturi« Igor Grdina pregledno obdela romane od Jurčiča in Tavčarja prek Finžgarja, Preglja in Bartola vse do Jančarjevega *Katarina, pav in jezuit*.

Drugi zvezek je konceptualno zelo inovativen in kot celota deluje še najbolj usklajeno. V treh sklopih se najprej loteva mest kot prizorišč hibridnih identitet in multikulturene produkcije, zatem obdela zanimive multikulturene regije ter se na koncu ukvarja z vprašanjem konstrukcije »zamišljenih skupnosti« [imagined communities]. V nizu »mestnih« študij Anna Campanile, romanistka iz Mainza, obdela Trst kot vozlišče polifone kulture in literature z zapletenimi jezikovnimi in kulturnimi prepletanji (italijanska, slovenska, nemška, judovska skupnost). »Slovenski« Trst predstavi pregledno in ga omenja že kot oporišče prodora refor-

macije ter pozneje kot Zoisovo rojstno mesto. Omeni tudi slovensko periodiko na prelomu stoletja (*Edinost, Slovenka, Delavski list*), Kettejevo tržaško vojaščino in njene odmeve v pesmih, Kosovelov Trst, fašistični požig Narodnega doma leta 1920 ter prisilno poitaljančenje 50.000 slovenskih priimkov. Veliko pozornosti posveti Borisu Pahorju in Alojzu Rebuli ter sploh delom, ki tematizirajo multietnične probleme. Če že kaj, bi lahko prispevku dlakocepsko poodčitali kvečjemu odsotnost Vladimirja Bartola. V drugem sklopu, ki se ukvarja z regijami,⁷ bodisi realnimi ali imaginarnimi, Sabina Mihelj obdela Istro in Šavrinijo kot zamišljeni pokrajini. Istrska literatura je tipičen primer, ki se izmika enojezičnim zgodovinskim pogledom in zapleta tako slovensko kot tudi hrvaško in italijansko literarno zgodovino. Avtorica obdela to nehomogeno območje z različnih plati, od slovenskih avtorjev pa omenja Kocjančiča in Jurinčiča ter narečno poezijo Alferije Bržan. Največ pozornosti posveti delu Marjana Tomšiča in problemu tekstualnega konstruiranja lokalne, šavrske identitete.

Tretji zvezek nosi podnaslov *The Making and Remaking of Literary Institutions* in je razdeljen v štiri sklope: založništvo in cenzura, gledališče kot literarna institucija, ustvarjanje prvobitnih preteklosti (rabe folklorne) ter literarne zgodovine (itinerariji nacionalnih samopodob). Te sklope zasledujemo skozi tri obdobja: čas narodnega prebujanja in institucionalizacije literature (1800–1890), čas literarnih institucij modernizma (1890–1945) in čas komunističnih režimov (1945–1989). Neubauer Slovenijo uvodoma bežno omenja v različnih kontekstih (ustanavljanje nacionalnih univerz, gradnje narodnih teatrov, ustanavljanje slovenskih bralnih krožkov v šestdesetih letih 19. stoletja, kanonizacija Prešerna), omeni Bohoriča (ne pa tudi Trubarja) ter nekoliko več pozornosti posveti Pohlinovi in Kopitarjevi gramatiki. Pregledno predstavi tudi slovensko abecedno vojno ter odpor do Vrazovega ilirizma. Pozneje med obravnavo modernizma omenja nastanek pisateljskih društev med letoma 1909 in 1943, vendar slovenskega izpusti, čeprav omeni skoraj vse druge. Zatem podrobno obravnava avantgardo kot prvo regijsko smer, ekvivalentno zahodnoevropskim. Podobno kot že prej Bojtár tudi Neubauer slovensko avantgardo izpusti, medtem ko omenja hrvaške in srbske zenitiste (Poljanski, Micić) in dadaiste (Aleksić). Pri obravnavi obdobja po drugi svetovni vojni pa so v ospredju splošni vzorci reformiranja literarnih institucij, od katerih tudi jugoslovanski ni bistveno odstopal.⁸

V uvodu v prvi sklop »Založništvo in cenzura«, ki ga je napisal Neubauer s tremi sodelavci, se pojavijo nekateri spodrsaljaki. Uvodni odstavek zelo natančno omenja začetnike tiskarstva v 16. stoletju, a pri tem ne omenja slovenskih protestantov in Mandelčeve ljubljanske tiskarne.

Sledi večja napaka: prvi časopis v južnoslovanski regiji naj bi bil *Telegraphie illyrien*, ki ga je v Ljubljani izdajal Charles Nodier leta 1813; medtem ko Vodnikove *Ljubljanske novice* (1797–1800) niso omenjene. Pač pa je v okviru ustanavljanja nacionalnih »matic«, ki so nastajale po presenetljivo podobnem kopitu, nastanek slovenske korektno omenjen; enako velja za Mohorjevo družbo. Omenjeni so tudi *Kranjska čbelica* in njen urednik Miha Castelic (!), Stritarjev (dunajski) *Zvon* in kasneje še *Ljubljanski zvon*, *Dom in svet* ter *Slovan*, kot uredniki pa Aškerc, Cankar, Župančič, Lampe in Govekar.⁹ Ko Neubauer razpravlja o reorganizaciji in komunistični uzurpaciji založb in revij po drugi svetovni vojni, slovenskih primerov ne navaja, vendar na koncu omeni cenzuro v slovenskih gledališčih in ukinitvev *Perspektiv*.¹⁰

V drugem sklopu o teatru uvodničar Dragan Klaić poudari posebno nacionalno težo teatra v celotnem območju ter njegovo povezavo z gradnjo nacionalne identitete in kulture. Prvi slovenski članek je tako lapidaren (ne obsega niti pol strani), da resno izstopa iz celote. Lado Kralj v njem omenja začetke slovenskih predstav pri jezuitih iz 17. stoletju, izpusti Linharta ter razloži predvsem nastanek institucije oz. stavbe današnjega narodnega gledališča (oz. opere). V razdelku o gledališču v času socializma sledi njegov daljši članek »Ideološka kritika in moralna pokončnost v slovenskih dramah«. V njem obdela širši ideološki in politični kontekst, polemike glede socialističnega realizma (Ziherl), pregon ekspresionizma in ustrežajočega tipa literarne zgodovine (Legiša, Slodnjak); omenja Kosovela, Gruma, Majcna, Mraka; Smoleta, Božiča, Zajca in Strnišo ter podrobneje analizira igre Kozaka, Jovanoviča, Jančarja in Šeliga. V zvezi s cenzuro omenja Javorškovo *Povečevalno steklo* (1956), Rožančevo igro *Topla greda* (1964) in kontroverzni Oder 57, ter primer Boltove *State of Revolution* v zgodnjih osemdesetih. Z dobro izbranimi primeri pokaže na tipično interakcijo gledališča in jugoslovanske komunistične cenzure implicitnega tipa, zatem pa oriše še vlogo gledališča v zadnjih letih socialističnega režima (Jančar, Svetina, Jovanovič, NSK – Živadinov). Za Kraljem se jugoslovanske gledališke cenzure loteva tudi Aleksandra Jovičević, ki med drugim analizira dela Jovanoviča, medtem ko Klaić v Epilogu omeni ljubljansko galerijo Kapelica.

Tretji sklop se loteva rab folklore pri oblikovanju nacionalnih kultur. Zbiranje folklornih gradiv je samo po sebi spodbujalo nacionalizem, enostransko prisvajanje folklornih obrazcev in esencialistične interpretacije narodnega značaja. Pri tem niso bile redke manipulacije, začeni z znamenitimi *Ossianovimi spevi*. Da bi ljudska poezija delovala kot združujoča sila, jo je bilo treba lingvistično standardizirati, rekonstruirati njene junake kot moralne in nacionalne vzore ter jo umestiti v zgodovino posamezne

literature na tak način, da bi navdihovala visoko literaturo. Zanimivo je, da so zbiranje gradiva pogosto spodbujali tujci – na primer Emil Korytko, Kopitar z vplivom na Vuka Karadžića ipd. Med slovenskimi zbiratelji sta omenjena še Pohlin in za njim Vodnik oz. Zoisov krog, v nizu konkretnih študij pa ni slovenske. Posebne »slovenske« študije ne prinaša niti zadnji sklop o literarni zgodovini. Vendar Neubauer v uvodu citira ugotovitve Alenke Koron o Slodnjaku in konceptu literature kot idealistično razumljene narodove duše ter v razpravi o organicizmu ekstenzivno rabi slovenske primere. Omenja tudi Matijo Murka in Grafenauerjeve zamisli o povezavi literature in nacionalnega principa ter podrobno obravnava inavguralno predavanje Ivana Prijatelja na ljubljanski univerzi.¹¹

Sklep

Skleniti je mogoče s sledečimi pomisleki. Ni dvoma, da je zastopnost slovenske literature in kulture s posebnimi študijami v celotni seriji relativno šibka, in deloma skušajo uredniki ta manko kompenzirati v preglednih uvodih.¹² Težko ali nemogoče je sicer na podlagi pristranskega (slovensko usmerjenega) branja zanesljivo oceniti, kakšno je razmerje med deleži in kakovostjo obravnav posameznih literatur in kultur. Kljub temu se ni mogoče izogniti vtisu, da celoten nabor deluje nekoliko naključno. Nekateri problemi so obdelani razmeroma ekstenzivno, drugih skorajda ni; na nepričakovanih mestih se pojavijo imena, dela in dogodki, ki imajo sicer obrobni status, tu in tam so odsotni kanonizirani liki, omenjeni so predstavniki neke smeri in šole, druga se sploh ne pojavi ipd. Med temi neravnovesji izstopa – sploh zaradi natančnosti obdelave večine drugih avantgard – odsotnost slovenske avantgarde.¹³ Takšne vrste kontingenčnosti seveda ni mogoče povsem odpraviti, bržkone pa bi jo bilo mogoče zmanjšati z ostrejšim sistemom nacionalnih recenzij ali vsaj konzultacij – kar bi bilo seveda zamudno in tudi drago.¹⁴

Vsekakor se je zoper ta vtis mogoče vnaprej braniti z dveh plati. Kot sta poudarila urednika, namen serije ni bil zasnovati enciklopedično literarno zgodovino, zato imajo obdelani primeri prej naravo ponazoritve splošnih, strukturnih vzorcev.¹⁵ Poleg tega je njena težnja ravno, da izpostavi kompleksna multipla »križišča«, ki se izmikajo izključitvam in poenostavitvam (eno)nacionalnih pogledov, pri čemer se je težko izogniti proizvajanju novih »neravnovesij«. Nekoliko manj razumevanja moremo imeti za sicer redke stvarne napake in druge manjše pomanjkljivosti, ki so se izmuznile urednikoma. A kljub temu je na koncu treba priznati, da gre za izjemen dosežek sodobnega literarnega zgodovinopisja – žanra, ki ga je po gmadi

kritično-teoretskih intervencij postalo zares tvegano pisati. Dejstvu, da ni strokovnjaka, ki bi bil sposoben zajeti celoto literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope na »polihistorijski« način, je kot nekakšen izhod v sili zoperstavljen kolektivni model, koncept mreženja s povezovalnimi uvodi. Res bi v nekaterih, morda celo številnih podrobnostih lahko oporekali z vidika slovenske in drugih nacionalnih kultur – še najmanj verjetno z madžarske in romunske, matičnih kultur obeh urednikov – toda pod črto je treba priznati, da je projekt kljub temu dobro uspel.¹⁶

Sploh pa se to izkaže, če ga premerimo z vidika izhodiščne etične premise, namreč namere, da razrahlja ustaljene nacionalne historične optike z njihovimi neprijetnimi učinki vred. Poleg tega se inovativni koncept VSE, stisnjene med dve hegemonistični kulturi, upira tudi tisti tradiciji evropske komparativistike, ki je nadnacionalna le na videz, v resnici pa je njen prikriti motiv predvsem zasledovanje vplivnih krožnic velikih kultur in trasiranje njihove ekspanzije, ki jo mali le pasivno spremljajo in se ji z večjo ali manjšo zamudo priključujejo. Upošteva vse to ni pretirano reči, da bi ta literarna zgodovina morala postati obvezno čtivo komparativistov, še bolj pa vseh, ki se ukvarjajo (le) z nacionalnimi literaturami. Lekcija o presenetljivi strukturni sorodnosti literarnih kultur tega območja – četudi ji lahko očitamo premalo konkretnih komparativističnih raziskav, ki bi to sorodnost historično utemeljile – je nadvse poučna. Z njeno pomočjo lahko zgodovinar, ki se znajde na pragu izuma novega »kulturnega sindroma«, zlahka preveri, ali je res iznašel kaj specifičnega, ali pa gre morebiti za splošen, regionalni sindrom.

OPOMBE

¹ Kakor koli se lotimo prevajanja izraza »East-Central Europe« v slovenščino, se zdi končni rezultat nezadovoljiv. Vendar se množica velikih začetnic vseeno zdi manj moteča od okornosti »Vzhodnosrednje Evrope«.

² Pojem, ki ga je s knjigo *Mitteleuropa* v splošno rabo leta 1915 vpeljal Friedrich Naumann, so reaktualizirali intelektualci in pisatelji (Kundera, Konrád, Miłosz) proti koncu vladavine komunizma kot geslo upora proti komunizmu oz. ruski nadvladi. Pri nas je odmeval predvsem v esejistiki Draga Jančarja, z veliko mero avtorefleksije pa so ga obravnavali tudi literarni zgodovinarji (Kos, Kralj).

³ O tem priča tudi primer s slovenskih tal, zgodba Kočevskih Nemcev, ki jo mimogrede omenja Paul Robert Magocsi (*History I*, 23).

⁴ Seveda lahko to razumemo le kot dokaz več, kako potrebna je sprememba optike, ki jo predlaga serija.

⁵ Edina avtorica s slovenske institucije v tem sklopu, Svetlana Slapšak, se ukvarja s splošno problematiko kulturne dediščine imperijev v vzhodni Evropi (otomanski, avstroogrski in ruski). Za drugi sklop pa je prispevala članek o srbskem pisatelju Stanislavu Vinaverju.

⁶ V kontekstu njegove obravnave bi pozornost vsekakor zaslužil poznejši presenetljivi obrat, ko je *Dom in svet* po odprtosti za nove smeri močno prekosil liberalnega tekmeča. Zanimivo bi bilo videti, v kolikšni meri je bil ta pojav specifičen.

⁷ Med drugim so obdelani »donavski koridor«, Transilvanija, Balkan (brez Slovenije), Panonija, Galicija, in Makedonija.

⁸ Vzorec do konca štiridesetih je uniformen: ukinitve pisateljskih društev, založb, zasebnih gledališč in revij; sledi vzpostavitev partiji podložnih, nadzorovanih institucij, pisateljskih društev, monopolnih založnikov, nacionaliziranih gledališč; uvedena je doktrina socialističnega realizma, stroga cenzura in kaznovanje, strogo odmerjena komunikacija z Zahodom, izolacija, izločanje problematične literature, nadzor pouka literature na vseh nivojih šolanja (tudi kadrovske čistke itd.). Morda je za nas pomembna ugotovitev, da v jugoslovanskih deželah kljub drugačnemu videzu represija ni bila bistveno manjša.

⁹ Bleiweisove *Novice* niso omenjene, vendar razvoj časopisja tudi v drugih kulturah ni podrobno obravnavan, temveč je le na splošno opisan razmah dnevne periodike kot pomembnega sistemskega dejavnika (serializacija proznih objav). Med avantgardnimi glasili sta omenjena Micičev *Zenit* in Krležev *Plamen*, ne pa tudi *Trije labodje* ali *Rdeči pilot*.

¹⁰ Pretirano bi bilo reči, da odsotnost slovenskih primerov zmanjšuje veljavo splošnih ugotovitev. Vsekakor Sloveniji tu ni posvečena posebna »študija primera« o založništvu, pa tudi ne o cenzuri (vsaj po eno so dobile Češka, Hrvaška, Slovaška, Albanija, Estonija, Romunija, Madžarska, Litva in Poljska).

¹¹ Literaturo Prijatelj pojmuje kot povnanjenje najvišjega človeškega duhovnega izraza, kot organsko, vitalno funkcijo nacije v iskanju »lepote«. Literarni zgodovinar naj bi raziskoval njen razvoj v obliki dramatičnega »tableauja«, ki drži narodu ogledalo. Omenjeni obrat hegeljanske interpretacije se zdi Neubauerju tipičen za to območje. Pogosto se zahteve po ustvarjanju najvišjih estetskih produktov drži tudi zahteva po nenehnem črpanju iz (nacionalne) folklore, kajpada odrezane od izvirne rizomatskosti.

¹² Ta vtis bo za odtenek drugačen po četrtem zvezku, ki je v pripravi. V galeriji »nacionalnih pesnikov« naj bi se pojavil tudi Prešeren, ki sprva ni bil najavljen, napovedana pa sta še članka Lada Kralja o literaturi Golega otoka in Metke Zupančič o feministični distopiji (ob delu Berte Bojetu).

¹³ Ta ugotovitev velja ne glede na morebitne vrednostne polemike o Podbevšku ali Kosovelu. Zadnji je sicer bežno omenjen v Kraljevem članku, a v povsem drugačnem kontekstu.

¹⁴ Srbski, še bolj pa hrvaški teksti in avtorji so bolje zastopani od slovenskih. Nedvomno je to povezano s tem, da je krog hrvaških sodelavcev zelo širok in da npr. Dragan Klaić nastopa kot urednik sklopa. Slovenija naj bi bila pogosto »zajeta« v jugoslovanskem okviru, vendar ji avtorji z izjemo Renate Jambrešić Kirin in Aleksandre Jovičević ne posvečajo pozornosti. A diskusija, v kateri bi pikolovsko preštevali črke in imena, bi bila precej deplasirana.

¹⁵ Od tod je mogoče vsaj deloma razložiti tudi manj komparativističnega pristopa, kot bi ga v tej seriji pričakovali. Ravno to potezo je Marko Juvan na konferenci v Čeških Budajevicah 13. junija 2008 izpostavil kot njeno temeljno metodološko pomanjkljivost.

¹⁶ Podobno meni recenzentka Monika Baár, ki ob prvih dveh zvezkih sicer ugotavlja določena neravnotežja. Poudari vrednost preprostega dejstva, da je tolikšen korpus besedil o tem območju sploh na voljo v angleščini – jezikovna heterogenost regije pač od nekdanj resno otežuje raziskovalno delo.

LITERATURA

- Baár, Monika. »History of the literary cultures of East-Central Europe. Junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries. 2 vols.« (Review.) *Comparative Critical studies* 4.3 (2007): 468–471.
- Cornis-Pope, Marcel. Neubauer, John (ur.). *History of the literary cultures of East-Central Europe. Junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*. I–III. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2004 (I), 2006 (II), 2007 (III).
- Dovič, Marijan. *Slovenski pisatelji. Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2007. (Studia litteraria.)
- Dolinar, Darko; Marko Juvan (ur.). *Kako pisati literarno zgodovino danes?* Ljubljana: ZRC SAZU, 2003.
- Jančar, Drago. »Srednja Evropa med meteorologijo in utopijo.« *Srednja Evropa*. Ur. Peter Vodopivec. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999. 87–94.
- Kos, Janko. »Slovenska literatura in Srednja Evropa.« *Slavistična revija* 38.1 (1990): 11–26.
- Kralj, Lado. »Srednja Evropa in slovenska literatura.« *Sodobnost* 4.69 (2005): 353–368.

Oktober 2008